

Порівняльна міфологія — галузь гуманітарного знання, що системно зіставляє *міфи* різних культур із метою виявлення спільних тем, мотивів і наративних структур.

Історична довідка

Як окрема наукова дисципліна сформувалася у 19 ст. у контексті становлення соціальних наук, передусім *антропології*, та значною мірою за методологічним взірцем *порівняльно-історичного мовознавства*. Розвиток порівняльної міфології позначений переходом від натуралістичних реконструкцій до *структурно-функціонального аналізу*. Встановлення тематичних і структурних паралелей між різними міфологічними традиціями часто спонукало дослідників припускати існування спільного джерела (умовна протоміфологія або пранаратив).

Один із засновників індоєвропейської компаративістики Ф. М. *Мюллер* на основі лінгвістичних методів трактував міф як «хворобу мови» — результат деградації первісних *метафор* про природні явища. Під час аналізу ведійських *гімнів* та зіставлення їх із грецькою, римською і германською традиціями Мюллер намагався реконструювати спільний індоєвропейський міфологічний фонд. Хоча його натуралістична теорія згодом зазнала критики за *редукціонізм*, вона стала визначальною для формування *методології* наукового зіставлення міфологічних систем.

Розвиток порівняльного підходу суттєво доповнив Е. Б. *Тайлор*, представник еволюціоністської антропології, який запропонував концепцію *анімізму* — найдавнішої форми вірувань, що стала основою *міфотворчості*. Тайлор розглядав подібність міфологічних уявлень у різних народів як наслідок універсальних стадій культурного розвитку людства. Його підхід акцентував не спільне джерело традицій, а закономірності еволюції *мислення*, що зумовлюють типологічні паралелі. Подібну еволюціоністську перспективу розвивав Дж. Фрейзер. На основі масштабного зіставлення міфів, *ритуалів* і магічних практик різних культур він висунув ідею про послідовний розвиток людського *світогляду* від *магії* до *релігії* та *науки*. Фрейзер наголошував на зв'язку міфу з

ритуалом, розглядав міфологічні *наративи* як вторинне пояснення первісних культових дій. Попри критику за надмірну універсалізацію та умоглядність окремих реконструкцій, розвідки Фрейзера істотно розширили емпіричну базу порівняльної міфології.

Подальший розвиток галузі пов'язаний із працями Ж. Дюмезіля. На підставі широкого зіставлення ведійських, іранських, римських, скандинавських та інших індоєвропейських традицій дослідник виявив спільну структурну модель, що організовує як соціальну структуру, так і міфологічний *пантеон*. Згідно з цією моделлю, індоєвропейська *ідеологія* ґрунтується на трьох функціях: сакрально-суверенній (пов'язаній із владою, правом і магічною компетенцією), військовій (функція сили і захисту) та господарсько-продуктивній (добробут, матеріальне забезпечення). У міфологічних системах ці функції персоніфіковані відповідними *божествами* або групами персонажів. Метод Дюмезіля поєднує генетичний і структурний аналіз, уможливує не лише реконструкцію спільної індоєвропейської спадщини, а й виявляє глибинну ідеологічну організацію міфу як системи. Водночас концепцію критикували за надмірну систематизацію та можливе ігнорування історичної варіативності конкретних традицій.

Інший напрям порівняльних досліджень розвинув Б. Малиновський, засновник функціоналізму в антропології. На відміну від еволюціоністів, дослідник акцентував соціальну функцію міфу в межах конкретної культури. Доводив, що міфу властива нормативна та легітимаційна функції, які санкціонують суспільний порядок і традиційні *інститути*. Його підхід, хоча й не був суто компаративістським у класичному розумінні, суттєво зрушив дослідницькі методи зіставлення міфів у бік врахування зв'язку з соціальним контекстом.

К. Леві-Стросс радикально переорієнтував порівняльну міфологію, застосувавши принципи *структуралізму*. Він розглядав міф як систему зв'язків, побудовану на *бінарних опозиціях*, що відбивають універсальні структури людського мислення. *Порівняльний аналіз* у його працях має на меті не реконструкцію історичного джерела, а виявлення інваріантних логічних схем, які реалізуються в різних культурах через конкретні наративні форми. Такий

підхід поглибив теоретичний рівень *компаративістики*, змістивши акцент зі змісту сюжетів на глибинну організацію міфологічного мислення.

М. *Еліаде* запропонував феноменологічну (див. *Феноменологія*) інтерпретацію міфу та акцентував на його сакральному вимірі. У його концепції міф — це оповідь про «священну історію», яка відбувалася у міфічному часі початку (лат. *in illo tempore* — у незапам'ятні часи) і відтворюється в ритуалі. Під час зіставлення релігійних традицій різних народів дослідник прагнув виявити повторювані архетипові моделі сакрального досвіду. Хоча його підхід іноді критикують за надмірний універсалізм та недостатню увагу до історичної конкретики, він визначив вектор гуманітарного осмислення міфу як способу переживання сакральної *реальності*.

Дж. *Кемпбелл* популяризував ідею «*мономіфу*» — універсальної структури героїчного шляху. З опертям на великий компаративний матеріал та концепцію *архетипів* К. Г. *Юнга*, він запропонував модель «подорожі героя» як сталого наративного сценарію, властивого різним міфологічним традиціям. Хоча наукова спільнота часто критикує Кемпбелла за спрощення та узагальнення, його праці суттєво сприяли популяризації порівняльної міфології та виявленню структурних аналогій у світовому міфологічному корпусі.

Сучасна гуманітаристика демонструє виважену стриманість щодо класичних компаративістських стратегій, які домінували в минулому. Новий компаративізм, що сформувався наприкінці 20 ст., пропонує їх перегляд через відмову від пошуку глобальних *універсалій*. На відміну від ранніх етапів, цей підхід базується на ретельній *верифікації* джерел і врахуванні унікального соціокультурного контексту та історичної специфіки кожної традиції (що зумовлено прагненням уникнути редукціонізму). Наукова спільнота дедалі частіше відмовляється від широких узагальнень на користь мікроаналізу, де кожна *міфологема* розглядається як локальний феномен, а не просто варіація глобального сюжету. Зіставлення локальних міфологічних систем у межах конкретних історико-культурних ареалів дає змогу виявляти не лише схожість, а й принципові відмінності між наративами. Така обережність науковців не є

запереченням зв'язків між культурами, а радше захистом від умоглядних конструкцій, що підлаштовують факти під заздалегідь готові теорії.

Методологічні підходи

Сучасна наука пропонує комплекс підходів, що пояснюють структурну й змістову подібність усних текстів. Це відображає різні моделі інтерпретації міжкультурних паралелей. Традиційно виокремлюють історично-типологічний, історично-генетичний та історично-дифузійний підходи; у новітніх дослідженнях дедалі вагомішими стають міграційні моделі, які уточнюють механізми поширення наративних структур у тривалій історичній перспективі. Ці підходи розглядають як взаємно доповнювальні аналітичні стратегії.

Історично-типологічний підхід ґрунтується на ідеї подібності розвитку, відповідно до якої схожі *сюжети* можуть виникати незалежно в різних культурах унаслідок подібних соціокультурних умов або універсальних когнітивних механізмів. На відміну від генетичної спорідненості чи запозичення, типологічна паралель не передбачає історичного контакту. У цьому контексті актуалізовано дискусію про *культурні універсалії*: частина дослідників заперечують існування спільних для всього людства міфологічних структур, інші (зокрема представники *аналітичної психології* К. Г. Юнга та близьких до неї концепцій) — вказують на архетипові схеми як прояви глибинних когнітивних моделей. Загалом простежено *закономірність*: що елементарнішою є семантична одиниця (*мотив*, образ, функція), то вищою є ймовірність її незалежного виникнення в різних традиціях.

Історично-генетичний підхід припускає наявність спільного джерела (праміф, пранаратив, реконструйована первісна форма), з якого внаслідок історичної диференціації сформувалися подібні традиції. Він особливо продуктивний у межах культур, пов'язаних мовною спорідненістю, де можливе застосування порівняльно-історичного методу. Класичним прикладом є реконструкція індоєвропейських міфологічних уявлень на підставі зіставлення ведійської, іранської, грецької, германської та слов'янської традицій. Поряд із тим сучасна

наука обережно ставиться до *гіпотези* єдиного праміфу, розглядає її як реконструктивну модель, а не як безпосередньо засвідчений історичний факт.

Історично-дифузійний підхід пояснює подібність міфологічних текстів наслідком культурних контактів, запозичень і трансляції мотивів між етнічними та мовними *спільнотами*. Чинниками такої дифузії могли бути тривалі міжкультурні взаємодії, білінгвізм, торгівля, міжетнічні шлюби, а також спільні політичні чи релігійні інституції. Показовими за такого підходу є регіони інтенсивної культурної *конвергенції* (зокрема Балкани або Кавказ), де фольклорні сюжети та епічні моделі функціонують у кількох традиціях із локальними модифікаціями. У цьому разі йдеться не про *тотожність*, а мережу взаємних впливів, що формує надетнічний наративний простір.

Осібну евристичну перспективу окреслює **міграційна модель**, що розглядає поширення мотивів і сюжетів як зумовлене історичними переміщеннями людських *популяцій*. У межах такого підходу дослідники залучають фольклорні дані як допоміжний матеріал для реконструкції культурних контактів і можливих маршрутів розселення, з урахуванням археологічних, лінгвістичних та антропологічних свідчень. Водночас подібні реконструкції потребують методологічного критицизму, оскільки схожість наративів не завжди прямо корелює з демографічними процесами.

Новітнім етапом розвитку дисципліни є цифрова та філогенетична компаративістика, що базується на методах *комп'ютерних наук*. За допомогою філогенетичних *алгоритмів* дослідники реконструюють еволюційні дерева міфологічних сюжетів, математично моделюють процеси їхньої трансформації та поширення. Використання великих *масивів даних* дозволяє виявляти глобальні кореляції між фольклорними мотивами і міграційними маршрутами давніх популяцій, перетворити порівняльну міфологію на високотехнологічну галузь із верифікованими результатами.

В Україні

Українська компаративна традиція формувалася в річищі загальноєвропейського інтелектуального *дискурсу* 19–20 ст., поєднавши

історично-філологічний, етнографічний і культурологічний підходи. Її специфіка полягає в системному залученні українського фольклорного та міфологічного матеріалу до ширших слов'янських і індоєвропейських контекстів, що дозволяло водночас окреслювати національну своєрідність і виявляти типологічні та генетичні паралелі.

Серед фундаторів української компаративної традиції був М. Драгоманов, який застосовував історично-порівняльний метод у дослідженні народної словесності. Він зіставляв українські *легенди, перекази* та обрядові тексти з відповідними сюжетами інших слов'янських і західноєвропейських традицій, виявляв механізми культурної дифузії, трансформації мотивів і взаємодії локального та загальноєвропейського елементів. Його підхід поєднував емпіричну ґрунтовність із теоретичним аналізом міжкультурної динаміки. У його працях порівняльно-історичний метод ґрунтувався на стадіально-еволюційній моделі, що дозволяло простежувати спільні закономірності розвитку культури різних народів.

Вагомий внесок доклали В. Я. Гнатюк, Ф. Колесса та інші представники наукових осередків *НТШ*, які збирали, систематизували і публікували етнографічні та фольклорні матеріали. Створена ними джерельна база стала підставою для подальших компаративних студій, зокрема в галузі *демонології*, обрядовості та календарної *символіки*, де український матеріал розглядався в контексті загальнослов'янських і балканських паралелей. В. Гнатюк записав понад 4 тис. *народних пісень* і тисячі зразків народної *прози*. Його творча діяльність стала взірцем наукового, комплексного підходу до збирання *фольклору*, який він розумів не мертвою традицією, а живою й безперервною творчістю. Ф. Колесса першим в українській науці приступив до паралельного вивчення словесного та музичного фольклору, наголошував на міцному зв'язку фольклористики з історією літератури, *психологією* та *історією релігії*. *Етнографічна комісія НТШ* (1898–1939) стала головним осередком науково-теоретичної та видавничої роботи в цій галузі.

Значну роль у розвитку української компаративістики відіграв також І. Франко, фольклористичні праці якого поєднували різні методологічні підходи в межах

порівняльно-історичної школи та глибоке осмислення співвідношення «свого» і «чужого» в національній уснословесній традиції.

Мовознавець і філософ мови О. Потебня суттєво вплинув на розвиток порівняльної міфології завдяки своїй теорії внутрішньої форми слова та дослідженню міфологічного мислення. Він розглядав міф як особливий спосіб символічного осмислення світу, нерозривно сполучений із мовою. Потебня започаткував психологічний напрям у вивченні міфології, відійшовши від суто натуралістичних (солярно-метеорологічних) пояснень міфів. Внутрішня форма слова, за Потебнею, є формою існування та постійного виявлення колективного світовідчуття певної народності, що містить тлумачення або оцінку позначуваного предмета. Зіставивши слов'янський матеріал із ширшими індоєвропейськими паралелями (зокрема під час вивчення *санскриту*), Потебня акцентував значення семантичних трансформацій та метафоризації в генезі міфологічних образів. Він показав, як зовнішня форма мовних одиниць зумовлює виникнення міфологічних сюжетів; започаткував методологію розуміння мови як джерела для реконструкції давніх міфологічних уявлень. Його концепція сприяла глибшому розумінню взаємозв'язку між мовною структурою та міфологічною уявою, що є визначальним для компаративних досліджень.

Семіотичний підхід в українській порівняльній міфології розвивався у 2-й пол. 20 ст. і змістив увагу на вивчення міфу як специфічної *знакової системи*. Важливим етапом став доробок В. П. Петрова (В. Домонтовича), який застосував структурно-семіотичний аналіз для реконструкції архаїчних шарів слов'янського етногенезу й міфології. Представники Київської світоглядно-антропологічної школи та суміжних дослідницьких груп інтегрували методи *семіотики*, *герменевтики* і структуралізму, що дозволило інтерпретувати українські міфологічні сюжети як елементи загальнолюдських наративних моделей. Цей підхід сприяв відходу від суто описового етнографізму задля вивчення глибинних семантичних структур традиційної культури.

У сучасних українських гуманітарних студіях порівняльно-міфологічна проблематика розвивається в межах міфопоетики, *культурної антропології* та

релігієзнавства. Дослідники дедалі частіше поєднують історично-генетичний, типологічний та структурний підходи, розглядають українську міфологічну спадщину як складник загальноєвропейського культурного обширу. У царині культурної антропології та фольклористики науковці розширюють порівняльну базу, залучають український матеріал до ширших контекстів. Проблематику української міфології в загальноєвропейському контексті розглядав музикознавець і фольклорист А. Гуменюк (1916–1982; Україна). Фольклорист і літературознавець М. Дмитренко (нар. 1956; Україна) записав і систематизував вітчизняні міфологічні уявлення від архаїки до модерну. Релігієзнавчий аспект порівняльно-міфологічних студій репрезентує спадщина П. Яроцького (1932–2024; Україна) та ін.

Література

Littleton C. S. *The New Comparative Mythology*. Berkeley : University of California Press, 1982. 320 p.

Puhvel J. *Comparative Mythology*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1987. 302 p.

West M. L. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2007. 540 p.

Witzel M. *The Origins of the World's Mythologies*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2013. 688 p.

Fumanal-Idocin J. et al. *The Concept of Semantic Value in Social Network Analysis : an Application to Comparative Mythology* // arXiv:2109.08023. 2021. URL:<https://arxiv.org/abs/2109.08023>

Сивачук Н. Становлення української міфології як науки від донаукового періоду до початку XX століття // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2023. Вип. 4. С. 29–42. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2023/4/6.pdf

Indo-European Afterlives: Interdisciplinary Perspectives on Life beyond Death / Ed. by J. Larsson, T. Olander, A. R. Jorgensen. Stockholm : Stockholm University Press, 2025. 212 p.